Zwarte Kuil in Loenen

CULTUURHISTORIE

SPOOKGEBEIER OP KERSTAVOND IN DONKERE DIEPTE

ACHTERGRONDEN

Van de Zwarte Kuil werd al in 1633 gewaagd. Met die naam werd een vermoedelijk al geruime tijd bestaand water aangeduid. De naam ging later, in 1644, over op een kolk die door een doorbraak van de nabije dijk ontstond. Die dijk bezweek in februari 1644 “tegen de swarte cuijl”. Mede door een dijkbreuk tegenover Huis Loenen werd een groot deel van de Betuwe een prooi van de golven. Ook de landen van Buren en Culemborg overstroomden. De vloed werd gestuit door de Diefdijk, op de grens van Gelderland en Holland. De doorbraak bij de Zwarte Kuil werd in de hand gewerkt door kwel. De Zwarte Kuil steekt namelijk in een verlande, doorlatende rivierbedding. Oprukkend via die stroombedding, zal het kwelwater zand en grind hebben meegevoerd uit de ondergrond van de dijk zodat deze werd ondermijnd. Nog altijd wijst een eeuwenoude treksloot op landgoed Loenen, genaamd de Meergraaf, de locatie van die fossiele stroombedding aan.
Nog in februari 1644 werden dammen gebouwd om het dijkgat voor nood af te sluiten oftewel te beringen. Dorpelingen die voor dit natte karwei waren opgeroepen, logeerden in grote aken die vanuit Nijmegen waren gestuurd. Ook soldaten, wakend tegen Spaanse invasie, staken de handen uit de mouwen. Het dagelijkse werkritme had trouwens veel weg van een militaire operatie; 21 dagen lang begeleidde een tamboer de arbeiders al trommelend naar en van het werk. In april werd de ringdam voltooid. Door nieuwe was op de Waal moest er dag en nacht worden geploeterd om een doorbraak van de ringdam af te wenden. Wat lukte. Als beloning voor wachtdiensten met een schuit en andere bijstand ontving een kapitein 432 liter wijn! In de lente was ook de nieuwe dijk gereed. Hij was binnenom de Zwarte Kuil verrezen en vormde dus een inlaag. Voor de bouw van die inlaag en voor dijkreparaties waren de naburige uiterwaarden een halve tot anderhalve meter afgegraven.
De naam Zwarte Kuil kan slaan op een oude legende. In de kolk moet een kasteel zijn verzonken. Het werd bewoond door ridder Egbert en zijn vrouw Ada. Egbert leefde van roven en had bijgevolg heel wat op zijn kerfstok. Ada vreesde dan ook het ergste voor de ziel van haar man als deze zou zijn overleden. Om God te bewegen tot een mild oordeel, schonk zij een klok aan de kerk van Herveld. Het bronzen gevaarte werd op een boerenwagen het dorp binnengereden en daarna in de toren gehesen. Op kerstavond zou de klok worden gewijd; daarna zou hij de dorpelingen naar de kerk roepen voor de nachtmis, kerkelijk hoogtij van het jaar. Op kerstavond had Egbert een slemppartij georganiseerd op zijn slot. Een bende vraatzuchtige ridders deed zich tegoed aan wildbraad en wijn. Dronkemanslied en minnezang weerklonken. Nijdig geworden over Ada’s vrome geschenk aan de Hervelse kerk, gaf Egbert zijn gasten een satanische opdracht. Hij sommeerde hen naar de kerk te rijden en de nog ongewijde klok te luiden. De kasteelgasten gehoorzaamden en forceerden de deur van de kerktoren. Opeens klonk de stem van de klok in het nachtelijk duister. Gods toorn was daarmee gewekt. De wind zwol aan tot een orkaan, sleurde de klok mee uit de toren en wierp hem op het roofslot. Intussen wies de Waal angstwekkend hoog. De dijk brak door en het kasteel met alle feestgangers verdween in een kolkende afgrond. Alleen Ada overleefde de wraak van de Voorzienigheid. Op kerstavond klinkt in de donkere diepte van de Zwarte Kuil klokgelui op. Het vermengt zich dan met een naargeestig gehuil van de wind. Het spookgebeier duurt tot klokke twaalf. Want dan is het uur van Christus’ geboorte aangebroken.

LANDSCHAP

MYSTIEK EN VERBONDEN MET STROOMRUG

KWALITEITEN

De Zwarte Kuil is een mystieke plek bij uitstek. Debet daaraan is niet alleen zijn legende maar ook zijn eenzaamheid en zijn ligging in een schaduwrijke omgeving die nog imposante sporen draagt van een verbeten duel tussen mens en natuur. De kloklegende houdt met die strijd verband. In dat verhaal ziet de nietige mens Gods hand achter het teugelloze geweld van de natuur. Maar gaf dat ook geen troost? God immers was in staat tot wat de mens niet vermocht: de natuur intomen. Maar wee degene die het waagde aan de vooravond van het hoogtepunt van het kerkelijk jaar een ongewijde klok te luiden.

21. Zwarte Kuil in Loenen.indd 1 04-12-2006 16:44:51

Zwarte Kuil in Loenen

Het buitenwiel vormt in samenhang met andere, verwante landschapselementen een bont en gewoon uniek geheel. Even bezuiden het wiel ligt een strang, relict van een rivier die in de Gouden Eeuw de Waaldijk zomer en winter bespoelde. Aan de zuidoostkant rijst nog een damstuk op, naar alle schijn een onderdeel van de beringing van 1644. Het wiel communiceert nog via de ondergrond met de Meergraaf op landgoed Loenen, een sloot in het hart van een verlande, zandige stroomrug, die door zijn kwelzuchtige karakter medeoorzaak was van de dijkbreuk bij de Zwarte Kuil. Op het zand, dat na de dijkbreuken uit de Zwarte Kuil en de andere Loenense wielen spoelde, is een stukje Veluwe ontstaan, een schaduwrijk landgoed op de rivierklei. Gescheiden wordt het buitenwiel van dit bos door een inlaagdijk met een deels nog oorspronkelijk beloop.

MANCO'S; GEVAREN

Een bescheiden omvang en diepte bezittend en nog eens geslonken door aanstort van steen en aarde met de dijkverbetering van rond 2000, is de kolk extra kwetsbaar voor verlanding. Hierdoor en door verruiging van de oevers dreigt het wiel op den duur onherkenbaar te worden. Meest dreigend zijn de plannen tot het terugleggen van de nabije dijk om meer ruimte te geven aan de rivier. Van Loenen tot Hien-Dodewaard dreigt een oude dijk – een archeologisch monument met veelzeggende kronkels en een geweldige staat van dienst – te worden geslecht. Daarnaast zal grote aardkundige, cultuurhistorische en ook ecologische schade worden toegebracht, met name aan het zuidelijk deel van landgoed Loenen. Zo ligt hier een fossiele stroombedding, gemarkeerd door hoogten en het zilveren lint van de Meergraaf. De oeverwallen van die rivierbedding met hun eeuwenoude bewoning zijn archeologisch van grote waarde. Ook communiceert die stroombedding via de ondergrond met de Zwarte Kuil in de uiterwaarden. Een voor Nederland unieke relatie tussen strang (rivier), buitenwiel, ringdijk, oudhoevig land, inlaag, fossiele rivierbedding, eeuwenoude bewoning, overslag en overslagbos dreigt de wereld uit te worden geholpen.

LANDSCHAPPELIJKE AANBEVELINGEN

- Een kasteel moet in de Zwarte Kuil zijn verzonken. Ondiep als die is, geeft de plas die indruk bepaald niet. Laag scoort ook de helderheid van het kolkwater, van oudsher een eigenschap die bij de wielen past.
- De Zwarte Kuil behoort daarom flink te worden opgeschoond en moet op geruime afstand van de dijk ook dieper worden gemaakt. Daarbij kan ook de kwel in de kolk weer actiever worden. Iets, dat de waterkwaliteit bevordert.
- Ook de aanberming van basaltstenen langs de noordoever meer ooglijk maken; de stenen bekleding wat maskeren met kruidachtige oeverbegroeiing en de in het water rondslingerende basaltstenen terugplaatsen op de berm.
- Belangrijk is tevens het waarborgen van een hechte relatie tussen buitenwiel en inlaag. Dit kan door regelmatige verwijdering van opkomende wilgenruigte. Dit stimuleert ook de ontwikkeling van stroomdalflora langs het dijklichaam.
- Daarnaast de vermoedelijke relicten van de ringdam van 1644 opschonen; ook hierop aanwezig struweel opruimen.
- Overgaan tot herstel van de dam aan de zuidwestkant van het wiel, zodat weer een beeld van een beringing ontstaat.
- Aanplant op de ringdam van knotwilgen.
- Ook zorgen voor een sterkere relatie tussen buitenwiel en nabije verlande strang: een dode Waalloop van de zeventiende eeuw, die verraadt dat de dijk die ter hoogte van de Zwarte Kuil lag een schaardijk vormde. Dat was een dijk die zomer en winter de krachten van stroom en golfslag van de Waal moest weerstaan. Het wiel staat via een sloot in verbinding met de verlande strang. Die strang moet meer herkenbaar worden gemaakt, en wel door het scheppen van een circa twee meter diepe geul. Geul opsieren met zomen van gele plomp of watergentiaan en riet.
- Van belang is ook het versterken en aanschouwelijk maken van de relatie tussen de Zwarte Kuil en de Meergraaf, de treksloot op landgoed Loenen die in het hartje van de fossiele stroombedding snijdt. Deze bedding moet de kwel hebben veroorzaakt die in 1644 de genadeslag toebracht aan de dijk bij de Zwarte Kuil. Het buitenwiel staat nog altijd via de ondergrond van de dijk in verbinding met de Meergraaf. Gelet op de fascinerende achtergronden van de Meergraaf, zou deze watergang het uiterlijk van een verlande stroombedding moeten krijgen. Dat kan door hem te herscheppen in een geulachtig water met tapijten van plomp en zomen van riet.

21. Zwarte Kuil in Loenen.indd 2 04-12-2006 16:45:02

Zwarte Kuil in Loenen

RECREATIEVE AANBEVELINGEN

- Een wandelroute uitzetten, die de wandelaar een goed beeld geeft van de relatie tussen strang, buitenwiel, ringdam, oudhoevig land, inlaag, binnendijks bos op overslag en de in dit bos gevisualiseerde rivierbedding, de Meergraaf.
- Onderdeel van deze route is een struinroute, die voert over de herstelde beringing en vanhier naar de dijk.
- Een bruggetje moet nog worden geplaatst voor de overgang over de sloot tussen wiel en strang.
- Aanbrenging van een pleisterplaatsje op de ringdam bij de zuidoostelijke kolkoever.

ECOLOGIE

KOMST 'ROOFRIDDER' MARKEERT EINDE GELUI NOODKLOK

ECOLOGISCHE OPMERKINGEN BIJ DE LANDSCHAPPELIJKE VOORSTELLEN

KOLK

- Kattestaarten en mattenbies sierden de oevers van de Zwarte Kuil in de nazomer van 2005. Ook aan de westoever kwamen allerhande kruiden voor, zoals lidsteng, moerasmelkdistel, moeras-vergeet-mij-niet, rode-water-ereprijs, stekelnoot, watermunt, wolfspoot en zwart tandzaad. Haaks op deze botanische veelkleurigheid stond de somberheid van de kolk zelf. De zomer was een tijdlang tamelijk nat geweest. De laatste weken was het vrij warm en droog. In deze tijd ging het rap bergaf met het wiel. Het water oogde als slappe koffie, maakte een eutrofe indruk. Verwelkte partijen plomp kwijnden weg op de drooggevallen westoever. Volgens een visser stond er nog maar een halve meter water in de kolk. De vissen kwamen aan de wateroppervlakte, blijkbaar om naar zuurstof te happen. In het slik van de drooggevallen oevers stak een eenzame zoetwatermossel.
- De waterbewoners hebben het zichtbaar moeilijk met laagwater en warmte. De plas moet daarom worden schoongemaakt en uitgediept. In de zuidwestelijke kolkhelft daarbij een zone van drie tot vier meter diep maken. Een diepte, die voor vissen in vege tijden een veilige wijkplaats waarborgt.
- Daarnaast rondom de plas de oevervegetatie bevorderen; bestaande plomp, rietpartijen en mattenbies integreren in de beplanting.
- Symbool bij uitstek van het wensplaatje voor de Zwarte Kuil – een dieper en helderder wiel omkranst met een bont geheel van drijf- en oeverplanten dat beschutting biedt aan jager en gejaagde – is de snoek. Want deze rover jaagt met zijn ogen, is daarmee ook gebaat bij helder water. De snoek loert op zijn prooi terwijl hij roerloos in het water staat, bij voorkeur dichtbij het wateroppervlak, aan de rand van riet of plomp. Snoeken verslinden behalve vissen ook kikkers, vogels, muizen en ratten, waaronder – vast tot vreugde van het waterschap – muskusratten. De paaitijd valt in de periode maart-mei. De rovers trekken dan graag naar de in deze tijd vaak ondergelopen weilanden langs de rivieren. De anders zo schuwe vissen laten zich dan licht spotten en vangen. Meestal wordt dan een groot wijfje gezien in gezelschap van twee tot drie kleinere mannetjes. De kleverige kuit blijft aan allerlei planten en voorwerpen zitten en hecht zich vermoedelijk ook aan poten van watervogels. Alleen zo is verklaarbaar dat snoeken opduiken in geïsoleerde, kleine plassen. De opmars van de zwemmende 'roofridder' in de Zwarte Kuil markeert het einde van een periode waarin aanhoudend de noodklok is geluid voor het wiel en zijn bewoners. Voortaan klinkt slechts de bronzen stem van de ongewijde klok op kerstavond.

KOLKOMGEVING

- Instelling van een landbouwvrije buffer langs de kolkoevers om penetratie van meststoffen in de kwetsbare plas te minimaliseren.
- Ontwikkeling van bloemrijk grasland langs het dijktalud en ter plaatse van het oudhoevige land.

Zwarte Kuil in Loenen

21. Zwarte Kuil in Loenen.indd 4 04-12-2006 16:45:08